

Razsvetljeni absolutizem

Brandenburška

Prusija

V tej deželi so bili temelji absolutizma položeni že pod "velikim volilnim knezom" Friderikom Viljemom (1640-1688). Ozemlja, ki jih je dobil, je združevala samo vladarjeva oseba. Da bi jih povezal v državo, je najprej skušal vzeti politično moč stanovom. Brez posebnega odpora si je podvrgel stanove v Volilni Brandenburški. Leta 1635 je izsilil večletno potrdite davkov za stalno vojsko. Stanovom je vzel politično moč, to pa je poplačal tako, da jim je podelil gospodarsko- družbene privilegije (mdr. Patrimonialno sodstvo, osvoboditev od davkov in carin). S tem je pripomogel k vzponu junkerstva (zemljiškega plemstva). Poenotenju države je služila tudi upravna reforma Friderika Viljema. "Tajni svet", ki je bil pristojen le za Volilno marko, se je razširil v centralni urad za vse dežele. Ustanovil je tudi dva deželnoknežja urada, s katerima je poživil finančno moč države: domenialne komore in vojne komisariate. Domenialnim komoram je bila naložena uprava domenialne zemlje (vladarjeve zemljiške posesti) in regalij (pošta, rudniki, ♦). Njegovo delo je nadaljeval njegov vnuk kralj Friderik Viljem I. Pruski (1713-40). Izpopolnil je uradniški sestav v centralističnem duhu, ko je generalni vojni komisariat združil z generalnim finančnim direktorijem v generalni direktorij leta 1723. S tem je ustvaril enoten urad, v katerem sta bili združeni vojaška in civilna uprava. Bogu vdani, varčno živeči kralj, ki je vladal iz kabineta, je imel najrajši vojsko. Od leta 1717 do leta 1740 je število mož podvojil na 76000. To je bila izredno močna vojska, zato ga lahko štejemo za ustanovitelja "pruskega militarizma". Naslednik Friderik II. Veliki najde že v svoji mladosti tesen stik z razsvetljenstvom, dopisuje si z razsvetljenci, predvsem z Voltairom, ki je preživel od 1750 do 1753 leta v njegovem gradu Sanssouciyu. Še v mladosti je zapisal svoje nazore o nalogah vladarja: zmotno je prepričanje večine vladarjev, da so njihovi podložniki le vladarjevo orodje in služabniki njihovih nebrzdanih strasti ♦ Če bi se knezi lahko rešili teh zmot, če bi hoteli razmisliti o namenu svojega vladanja, bi spoznali, da je njihov položaj in vlada orodje ljudstva. Namesto da neprestano pripravljajo načrte za nova osvajanja, bi se ti bogovi na Zemlji raje potrudili, da bi zagotovili svojim narodom srečo. Friderikovi ukrepi so imeli dva glavna cilja: krepitev državne moči in dvig življenjskega standarda prebivalstva. Upravo in vojsko je organiziral hierarhično. Plemiški stan je imel temelj in oporo države, ki mu pripada plemstvo v obrambi države. Reformiral je tudi pravni sistem. Odnose med državljani in neodvisnost sodišč je zagotovil z zakoni: "V sodstvu naj govorijo zakoni in molče knez". Uvedel je svobodo vere in vesti. Prusko gospodarstvo je razvil na

osnovi merkantilistične gospodarske politike. Država je organizirala izsuševanje močvirij, naseljevala nove kmete in obrtnike, pospeševala ustanavljanje manufaktur. Posledica njegovih reform so bili večni davčni dohodki, s tem pa tudi povečana državna moč in vojska. Prusiji je v času njegovega vladanja uspelo osvojiti in ohraniti bogato Šlezijo, z zmagami nad sosednjimi velesilami pa je postala velesila, enakovredna habsburški Avstriji.

Rusija

Med razsvetljene vladarje je spadala tudi ruska carica Katarina II. Svoj razsvetljenski sloves si je pridobila predvsem po zaslugi dopisovanja z Voltairom in Diderotom ter z lastnimi literarnimi poskusi, v katerih je obsojala predsodke in nevednost ruskih ljudi in zagovarjala posveto in kulturo. V resnici pa je izvedla le malo reform.

O reformah Marije Terezije in Jožefa II. bomo govorili še kasneje.

Razsvetljenske ideje so vplivale na nekatere evropske vladarje tako, da so poskušali modernizirati svoje monarhije in si utrditi oblast. Oblast si utrdi tako, da stanovom zmanjša njihov vpliv. Nekateri vladarji so si z reformami hoteli le povečati dohodke. Tako so podpirali zahteve po odpravi davčnih oprostitev plemstva in duhovščine. Največ so spremenili na področju vojaške in gospodarske krepitve držav. Zato so izvedli nadaljno posodobitev sodstva in uprave, sprostili gospodarski razvoj in dvignili izobrazbeno raven prebivalstva z reformami šolstva. Dopisovali in družili so se z razsvetljenci in po njih prevzeli marsikatero idejo. Razlika med vladarji je bila le v obsegu reform in po tem kaj so te reforme zajele.

Merkantilizem

Je izraz praktične finančne politike absolutistične države. Cilj te politike je zagotoviti denar za vojsko in njeno oprem. Državi je treba zagotoviti premoženje. Čimveč je treba proizvajati doma. Prepovejo izvažanje surovin. Temelj merkantilizma je bilo" gospodarsko mišljenje v izrecno državnogospodarski smeri"(G. Stavenhagen). Vsaka država je hotela svoj notranji in zunanji položaj kar se da močno utrditi z gospodarsko politiko. Zato so se

sovrážnosti med evropskimi državami tudi vse bolj razvijale v gospodarske vojne. Merkantilistična teorija izhaja iz tega, da slonita bogastvo in moč države na denarju. Med pglavitnimi usmerjevalnimi ukrepi so bili: čimbolj monopolna last oz. pridobitev surovin; hermetična zapora proti konkurenčnemu uvozu (uvozne carine); odprava vseh notranjih carin in poživitev izvoza; ustvarjanje novih potreb in prodajnih tržišč; okrepitev kapitalističnega duha; razširitev trgovskih poti; izkoriščanje "zalog" delovne sile in "naseljevalna politika"; državna vlaganja v manufakture in trgovske družbe. Ta seznam nosi v sebi novo gledanje na podložnike kot delovno skupnost. Ker je teorija trdila, da je celotni obseg trgovine, denarja in gospodarske moči stabilen, je bila obogatitev lastne države mogoča samo na račun drugih držav. Če bi se ta gospodarski sistem optimalno izoblikoval, bi ukrepi ene države morali teoretično pripeljati h gospodarski blokadi druge.

Da se to praktično ni dogajalo, je bilo med drugim posledica različnih izhodiščnih položajev posameznih dežel. Z ene strani so nastale ne glede na zemljepisni položaj zvrsti obmorskega in celinskega merkantilizma. Celinski merkantilizem je videl večjo vrednost v razvijanju lastnega gospodarstva (obrtni merkantilizem). Obmorski merkantilizem pa je videl svoje koristi v trgovini (trgovinski merkantilizem). Z druge strani pa so bile različne gospodarsko politične razmere: v Anglijo in Nizozemski je bila široka plast kapitalistov, ki je ustvarila merkantilizem z zasebno pobudo, neodvisen od državne podpore. V Franciji in na nemških ozemljih npr. pa je bilo potrebno takšno kapitalistično plast šele umetno ustvariti z dirigističnimi ukrepi. Vztrajnostna moč tradicionalnih oblik v kmetijstvu in obrti je ovirala prihodnostni privid razumsko vodene industrijske in trgovinske družbe (F. Wagner), kot si ga je bil zamislil generalni kontrolor francoskih financ Jean Baptist Colbert.

Habsburške dežele zaostajajo za drugimi zahodnoevropskimi deželami. Čas vlade Marije Terezije pomeni za manufakture prehodno obdobje. Tudi slovenske dežele, v okviru avstrijskega gospodarstva zaostajajo. Merkantilizem se ne uveljavi v vseh deželah enako.

Leta 1747 so ustanovljeni komerčni konsesi, ki načnejo vprašanje cehov. Namen reformacije je dvig reformacije po tehnični plati. Pride tudi do reforme carin. Leta 1769 uvedejo lastno carino za vso državo. Leta 1776 so komerčni konsesi odpravljeni. V rudarstvu in fužinarstvu poskušajo povečati proizvodnjo.

Fiziokratizem

Nova gospodarska teorija razsvetljenstva. Na področju gospodarske teorije so razsvetljeni misleci prikazovali merkantilizem kot zavoro gospodarskega napredka. Novi gospodarski teoretiki, predvsem Francois Quesnay, so zahtevali gospodarsko svobodo in agrarno reformo ter izboljšanje kmetovega položaja. Trdili so, da trgovina in blagovna proizvodnja ne ustvarjata novih vrednosti, ampak le predelujeta surovine in jih prenašata iz kraja v kraj. Edino produktivno je kmetijstvo, ki ustvarja resnične vrednosti. Zahtevali so osvoboditev kmeta (tj. odpravo tlačanstva), odpravo najvišjih cen žita ter obdavčenje privilegiranih stanov. Ker je nova smer gospodarske politike videla v kmetijstvu vir vsega bogastva, se je imenovala fiziokratizem (gr. Physis= narava, zemlja). Če razmislimo o načinih, kako doseči bogastvo, pridemo do spoznanja, da so le plodovi zemlje tisti, ki se nenehno na novo ustvarjajo, kajti prvotne potrebe so vedno enake. Manufakture proizvajajo le malo več vrednosti, kot znašajo mezde, ki jih plačujejo njihovim delavcem. Trgovina z žitom podpira le zamenjavo pod znakom, ki sam zase nima resnične vrednosti. Le zemlja sama je resnično bogastvo; njena letna obnova prinaša državi redne dohodke, ki so vidni, neodvisni od trenutnih mnenj, in brez katerih ne more obstajati. S katerimi sredstvi pa je mogoče zagotoviti blaginjo države? S kakšnimi spodbudami je mogoče navesti premožne, da v ta namen usmerijo svojo pozornost in denarna sredstva? Lahko le upamo, da s tem, ko deželanom zagotovimo prodajo njihovih pridelkov in jim pustimo svobodo pri izbiri izdelkov; če jih vzamemo v varstvo pred stihijo davkov, s katerimi ustvarja vrednosti.

Reforme fiziokratizma omogo

ažo nastanek kmetijskih družb, ki širijo fiziokratske nauke in na

ine obdelave zemlje. Take kmetijske družbe nastajajo leta 1764 v Celovcu, leta 1765 v Gradcu, in Gorici, leta 1767 v Ljubljani. Kmetijske družbe so odpravljene v jožefinskem času. Spremeni se zunanja podoba vasi. Lesene hiše se umaknejo zidanim.

Razsvetljeni absolutizem v Avstriji, Slovenci in reforme

Tudi Marija Terezija (1717-1780) je po pruskem vzoru začela uvajati upravne in davčne reforme, ki naj bi zagotovile zadostna finančna sredstva za povečanje kraljeve stalne vojske, z njo pa seveda tudi osrednje vladarjeve moči. Kasneje so njene reforme segale vse širše, na področje gospodarstva, javne uprave, vojske, prosvete, sodstva, zdravstva in cerkvene organizacije. Toda te reforme so se omejevale samo na avstrijski del monarhije in niso segale na Ogrsko. S tem, da je svoje reforme ustavljala ob ogrski meji, pa je snovala dualizem. Povečanje davkov oz. državnih dohodkov je bilo mogoče le ob reorganizaciji celotne javne uprave, saj so do tedaj pobirali davke deželni stanovi in avtonomne mestne občine brez slednjega nadzorstva. V deželah so bile zatorej ustanovljene deželne vlade, dežele sami pa razdeljene v okrožja (Kreise - kresije); deželni uradi so bili podrejeni osrednjim uradom na Dunaju. Od leta 1761 je bil na čelu osrednjih državnih uradov državni svet s kanclerjem. Podobo so zamenjala dotedanja deželna sodišča, podrejena višjestopenjskim sodiščem za širša območja. Upravne in sodne naloge so prevzemali državni uradniki, ki so prihajali na vodilna mesta iz plemiških vrst. Vendar pa vpliv stanov in zemljiških gospodov na upravo in sodstvo ni izginil vse do leta 1848. Nov davčni sistem je obdavčeval tudi plemiško zemljo in plemiški dogodek od kmečkih dajatev.

Že v letih 1747-48 se je začel popis, ki je imel nalogo, da ugotovi, kaj je posest zemljiške gospode in kaj podložnikov; danes ga poznamo pod imenom "terezijanska davčna knjiga" ali "terezijanski kataster". Najpomembnejša značilnost reforme v vojski je bila ukinitvev najemništva in uvedba vojaške obveznosti. V vojsko uvedejo naborni sistem. Leta 1753 pride načrt, da bi breme novačenja razporedili enakomerno na vse dežele. Do leta 1802

je bila vojaška obveznost dosmrtna. Da so imeli natančen pregled nad vojaškimi obvezniki so uvedli popise prebivalstva (prvi leta 1753), ob popisu leta 1770 pa so uvedli še prve hišne številke. Vojaške dolžnosti so bili oproščeni duhovniki, plemstvo, uradniki, mestni trgovci in obrtniki. Kot vsi absolutistični vladarji je poskušala tudi Marija Terezija zagotoviti nadzorstvo države nad cerkvijo in jo pravno, politično in gospodarske podrediti. Tako je državna zadeva postalo tudi šolstvo, ki je bilo do tedaj v cerkvenih rokah. Okrog leta 1760 država nadzoruje šolsko delo jezuitov. Po odpravi jezuitskega reda podržavijo gimnazije in univerze. B slovenskih deželah je odpravljeno veliko samostanov. Ob začetku vlade Marije Terezije v avstrijskih deželah še ni nobenih državnih šol. Mestne šole imajo značaj strokovnih šol. Teh je malo. V mestih obiskuje šolo vsak četrti otrok. Sredi 18. Stoletja je šest gimnazij. To so "latinske" šole. Samostojne visoke šole še ni. Vseučiliški študij se deli v dve stopnji: najprej mora študent opraviti 2-3 letni študij filozofije, nato gre na univerzo. Leta 1760 se spremeni vsebina pouka. Uvedejo še nemški jezik, zgodovino, matematiko in zemljepis. Leta 1776 je določeno, da mora novinec opraviti sprejemni izpit, ki pokaže ali je sposoben za študij. Leta 1748 je vpeljana šolnina, ki so je oproščeni odličnjaki.

Leta 1774 pa je bila s splošno šolsko reformo uvedena splošna šolska obveznost za otroke od 6. Do 13. leta. V vsaki deželi naj bi se ustanovila po ena normalka (štirirazredna šola). V manjših mestih in na podeželju ustanovijo trivialke (enorazredne šole za pouk branja, pisanja in računanja). Šolanje je brezplačno le za revne. V slovenskih deželah šolstvo počasneje napreduje kot v drugih nemških deželah šolstvo počasneje napreduje kot v drugih nemških deželah in sicer zato, ker se pojavijo težave, ki jih povzroča jezikovna razlika pri uresničevanju zakonskih zahtev.

Pouk v nemščini se uveljavi v višjih razredih glavnih šol in normalk. V prvih razredih uporabljajo slovenski jezik.

Reformna prizadevanja Marije Terezije so segala še na druga področja družbenega življenja; tako je izdala kazenski zakonik, s katerim je odpravila

mučenje in omejila smrtno kazen (Jožef II. odpravi smrtno kazen). V sedemdesetih se je začel značaj reform spreminjati pod vplivom fiziokratizma, nemškega razsvetljenstva, janzenizma in zahtev po močnejšem vplivu države na cerkveno organizacijo. V pravnem pogledu se je razsvetljenstvo zavzemalo za enakost pred zakonom, v verskem pa za versko toleranco in podreditev cerkve državnim oblastem. Za posameznika in za skupnost naj bi bil cilj nenehni napredek. Jožef II. (vladal 1780-1790) je bil radikalnejši od matere. V državni upravi je povsem odpravil pravice stanov, z zahtevo po določeni stopnji izobrazbe povečal delež meščanstva in nižjega plemstva v državnem uradništvu in upravno združil posamezne dežele v večje celote. V letih 1781 in 1782 je odpravil osebno odvisnost podložnikov v avstrijski polovici države, leta 1785 pa tudi v Ogrski. Leta 1784 je uvedel nemški jezik za uradni jezik v vsej državi, da vi se njeni deli z istim jezikom trdneje povežajo med seboj. Poizkus, da bi centralistično upravno organizacijo prenesel tudi na Ogrsko, se mu ni posrečil, prav tako pa je bila neposredno po njegovi smrti razveljavljena t.i. davčna in urbarialna regulacija, ki bi spremenila podložniške dajatve v običajne denarne rente in odpravila ostale plemiške privilegijske pravice. Odločno pa je nadaljeval tudi materino cerkveno politiko, leta 1781 s tolerančnim ediktom razglasi enakopravnost ver in versko svobodo, z ostalimi cerkvenopolitičnimi reformami pa težil k podreditvi cerkve državi in nadzorstvu nad njeno dejavnostjo (jožefizem).

Avstrijska družba je ostajala kljub reformam obeh monarhov še pretežno fevdalna. Nekatero reforme so bile po Jožefovi smrti razveljavljene. Vendar pa so pomenile reforme Marije Terezije in Jožefa II. začetek novega družbenega in gospodarskega razvoja, ki je pospešil spreminjanje Avstrije v moderno meščansko državo.

Habsburška monarhija narodnostno ni enotna. V alpskih in sudetskih deželah s Šlezijo je uradni jezik nemški. V alpskih deželah je 2/3 Nemcev (ostalo so Slovenci, Hrvati, v Istri Italijani). V Sudetskih deželah pa je 1/3 Nemcev (ostalo so Čehi, teh je 1/2 in Poljaki). V ogrsko-hrvaških deželah je 1/4 Madžarov, ostalo so Hrvati, Srbi, Romuni, Slovaki in Ukrajinci).

Začetek slovenskega narodnega prebujanja omogoči gospodarski, kulturni, politični in družbeni razvoj v 2. Polovici 18. Stoletja. Osnujejo načrte, kako preprečiti zaostanek slovenskega jezika. Poleg slovenskega delavstva se začne razvijati slovenski srednji stan. Pobuda za delo narodnih buditeljev sta tudi odpor in strah pred germanizacijo. Prvi narodni buditelji so bili iz vrst duhovščine. Na slovenskem pritegujejo v književno obravnavo v ljudskem jeziku, posvetne naloge, tudi takšne, ki so možnosti za bolj razvito književnost. Narodno prebujanje se izraža na področju književnosti. V letih 1758-1762 tiskajo katekizem v posebnem štajerskem, kranjskem in koroškem prevodu. Krog, ki kaže težnje po uveljavitvi slovenskega jezika so redovniki. Pomemben je Marko Pohlin., ki leta 1768 napiše Kranjsko gramatiko. Drugi pomemben mož je Žiga Zois, ki se zanima za naravoslovje in leposlovni razvoj. Zbere krog prijateljev, katerim daje nasvete in pobude. Do konca terezijanske dobe, se s slovenščino aktivno ukvarja okrog trideset ljudi.